

# Skoler for et politisk mindretal

## *Konflikt om friheds-princippet i dansk skolelovgivning 1945-46.*

**Vagn Skovgaard-Petersen**

[Oprindelig skrevet med henblik på et nordisk forum, trykt i »Kampen om Läröhusen. Studier kring statsmakt och föräldrerätt i nordisk skolutveckling«, Stockholm 1994].

I maj 1945 blev Danmark befriet. Den tyske besættelse ophørte, og de tyske tropper forlod landet. I Danmark overtog befrielsesregeringen den politiske magt med grundlag dels i de gamle politiske partier dels i modstandsbevægelsen, repræsenteret af Frihedsrådet. Glæden var stor i den danske befolkning. Nu skulle samfundet skabe en fremtid, som sikrede demokratiet og fjernede enhver trusel om en ny tragedie.

De vigtigste opgaver var retsopgøret med besættelsestidens landsforrædere, en afklaring af grænsespørgsmålet mellem Danmark og Tyskland samt en genopbygning af det økonomiske system. Der var foreløbig ingen udsigt til, at Tyskland kunne dække de udgifter, som besættelsen havde påført den danske stat.

Der forestod altså et opgør med arven fra de fem år. Det tyske mindretal i Nordslesvig indgik heri. Havde det i sin – vanskelige – stilling forholdt sig loyalt til det danske samfund, specielt i udnyttelsen af de liberale skoleordninger fra 1920/23? Det danske samfund var tvunget til at forholde sig til sin liberale skoletradition.

### **Den Grundtvigske model**

Fra 1920 var det muligt for det tyske mindretal at få sin næste generation undervist på tysk sprog inden for den offentlige (kommunale) folkeskole. I byerne indrettedes en særlig tysksproget afdeling; i landkommunerne blev indført en tysksproget undervisning ved siden af den dansksprogede, såfremt et vist antal af hjemmene ønskede det; ordningen blev administreret af den lokale skolekommission, der var valgt af alle skoledistriktets vælgere, både danske og tyske. Desuden kunne mindretallet oprette tyske privatskoler og opnå statstilskud hertil i henhold til lovgivning om private børneskoler i Danmark. I 1921 fandtes 6 sådanne private tyske skoler med 331 elever, i 1944 59 skoler med 1845 elever. Sammenlagt gik der ved afslutningen af 2. verdenskrig i mindretallets skoler og skoleafdelinger, offentlige og private, 4009 elever, fordelt på 89 skoler.

1920-ordningen var barn af den tradition, som er knyttet til digteren og præsten N.F.S. Grundtvig (1783-1872). Hertil hørte kravet om forældres ret til selv at sørge for deres børns undervisning, der blev imødekommet af lovgivningsmagten i 1855. At denne ret blev grundlovsfæstet i 1915 var vidnesbyrd om skolefrihedens kraft i

det danske samfund. Friheden måtte omfatte en ret for nationale mindretal til at indrette skoler, hvor børnene blev undervist på deres modersmål. Undervisningsminister i 1920 var forstanderen for Askov Folkehøjskole, Jacob Appel (1866-1931), fra det liberale bondeparti Venstre.

Det tyske mindretals skoler blev i perioden 1933-45 nazistisk infiltreret. »Heim-ins-Reich« var et politisk mål, og nazistisk Blut-und-Boden-Lehre blev indoktrineret. En af de tre ledere i det sønderjyske skoletilsyn, amtsskolekonsulent Hans Novrup, har i sin indberetning af 4. juni 1945 til den danske rigsdag skildret mindretallets misbrug af skolefriheden, idet det »faktisk udnyttede den *imod* danske interesser ved at gøre skolerne – navnlig de tyske privatskoler – til politiske værksteder, som tjener for den ånd, der skulle udvikles og indpodes ungdommen« (Hans Novrups arkiv på Danmarks Lærerhøjskole). Nazificeringen var blevet særlig udtalt efter 1939, hvor den danske rigsdag (15. marts) havde vedtaget ændringer i loven om folkeskolen i de sønderjyske landsdele fra 1923. Herved havde de tyske skoler og skoleafdelinger opnået egne skolenævne og en særlig skolekonsulent for de tysksprogede skoler. Samarbejdet om skolen i 1920-ordningen var reelt ophørt.

Kort efter den tyske kapitulation blev alle mindretallets skoler lukket, og alle de tyske lærere fik forbud mod undervisning, indtil deres loyalitet mod den danske stat var undersøgt. Skolernes undervisningsmaterialer skulle gøres til genstand for undersøgelse (25/6 1945). I maj 1945 var et stort antal af det tyske mindretals medlemmer blevet arresteret (mere end 3000), også adskillige lærere. Af 154 lærere ved tysksprogede offentlige eller private skoler var endnu i marts 1946 de 68 fængslede eller internerede.

### **Den restriktive model**

Den 17. juni 1945 nedsatte det danske undervisningsministerium en kommission, der skulle stille forslag til en nyordning af det tyske mindretals skolevæsen i Nordslesvig. Der var i kommissionen enighed om mindretallets illoyalitet under den tyske besættelse af Danmark, men uenighed om den fremtidige skoleordning. I november afgav det nystiftede Bund Deutscher Nordschleswiger en ubetinget loyalitetserklæring, der anerkendte grænsen fra 1920. Hvilken holdning ville den lovgivende magt på denne baggrund indtage i udformningen af den fremtidige skolefrihed for mindretallet?

21. december 1945 udstedtes en foreløbig lov (nr. 610) om undervisning af de børn, som tidligere havde gået i tysk skole. Den havde gyldighed i tre måneder, men blev i marts 1946 forlænget. Den endelige lov forelå den 12. juli 1946 (nr. 412). Den tillod ikke tyske mindretalsskoler inden for folkeskolens rammer. Derimod fik mindretallet lov til at indrette tysk hjemmeundervisning og at oprette privatskoler, som ville modtage statstilskud i overensstemmelse med dansk lovgivning. Der skulle dog indføres særlige restriktioner, som ikke gjaldt for andre privatskoler/friskoler i Danmark: det tyske mindretals hjemmeundervisning og privatskoler blev underlagt et kommunalt tilsyn – og lærere, undervisningsplan og undervisningsmidler skulle godkendes af danske myndigheder. Mindretallet opnåede ikke retten til at afholde statskontrollerede eksaminer.

### Fronter inden for den frie tradition

I dette forløb indgik en perspektivrig drøftelse i rigsdag, aviser og tidsskrifter. Ikke overraskende spillede Højskolebladet en central rolle som debatforum, – som det ledende organ for den grundtvigsk-liberale skoletradition. I stedet for et referat af den parlamentariske diskussion gengives her de udtalelser fra to fløje inden for folkehøjskolen, der bedst sammenfattede synspunkterne. Det er bemærkelsesværdigt, at både flertal og mindretal i rigsdagen udtrykte sig i argumenter, som stort set var kongruente med synspunkterne i de to højskole-adresser.

*Askovadressen* af 23. juli 1945: »Undertegnede arbejdere i højskolens og landbrugsskolens tjeneste ønsker at opfordre den danske befolkning, dens regering og rigsdag til at fastholde den oprindelige sønderjyske mindretalslovgivning.

Det tyske mindretal har ved sin illoyale adfærd over for den danske stat misbrugt den frihed, der var tilstået det. Men de overtrædelser, der har fundet sted, må rammes gennem straffeloven og ikke ved at bryde med den nationale mindretalslovgivning. Gør vi det, rammer vi ikke blot det tyske mindretal, men også det danske folkestyre, hvis grundpille er anerkendelsen af åndelig frihed.

Vi kan ikke uden at svigte folkestyret nægte tyskerne i Nordslesvig retten til at danne frimenigheder og privatskoler på samme betingelser som danske statsborgere. Og vi kan heller ikke nægte det tyske mindretal retten til at beholde tyske folkeskoler uden at krænke et princip, vi har kæmpet for i den danske folkeskole: at forældrene i åndelige spørgsmål har førsteretten over deres børn, og at derfor også folkeskolen – for at denne ret ikke skal blive en forret for de velhavende – i sin opbygning må respektere dette princip.

Der kan være svagheder i den bestående ordning og fejl i administrationen, der fremtidig ubetinget bør undgås. Indrømmelser, der er givet under tysk tryk, føler vi os ikke bundet af, men selve lovens grundprincipper kan ingen dansk mand røkke ved uden at nærme sig den anskuelse, han før har bekæmpet. Vi opfordrer derfor den danske befolkning til uanfægtet af konjunkturer at holde fast ved den sønderjyske mindretalslovgivning, som hidtil har været vor ære som frit folk«. (*Højskolebladet* 28.7.1945)

Kort tid efter forelå følgende *modadresse*: »Vedrørende den udtalelse angående ordningen af mindretallets skoleforhold, der er fremkommet fra en kreds indenfor høj- og landbrugsskolerne, ønsker vi undertegnede medarbejdere i højskolens og landbrugsskolens tjeneste at udtale:

Vi ønsker frihedslinien i den danske skolelovgivning fastholdt, således at mindretallet som andre danske statsborgere får ret til at danne privatskoler, der dog gennem en effektiv kontrol må hindres i at blive arnesteder for danskfjendtlig virksomhed. Vi ønsker derimod ikke opretholdelse af de tyske kommuneskoler. Der er ved disse skoler givet det tyske mindretal en rettighed, som det danske folk i sin helhed ikke har. Så længe der inden for den danske folkeskoles rammer ikke er givet forældrene fuld frihed til at forme skolen efter hjemmets ønske, er det meningsløst i folkestyrets navn at ville give de tysksindede forældre særlige begunstigelser i så henseende; navnlig da de hidtil har misbrugt denne særret på det groveste. Der må være lige ret for alle i et folkestyret land. Hvis der indføres fuld skolefrihed i hele landet gennem

flydende skolepenge eller på anden måde, bør dette til sin tid komme de tysksindede til gode som danske statsborgere, men heller ikke før». (Højskolebladet, 10.8.1945)

Flertallet i rigsdagen tilsluttede sig hovedsynspunkterne i den sidstnævnte adresse. Det lagde vægt på, at det tyske mindretal under krigen var optrådt som en stat i staten, og at dets råderum derfor burde indskrænkes ved fjernelse af de tysksprogede folkeskoler; helt logisk var denne konklusion dog ikke, da det især var de tyske privatskoler, der havde optrådt illoyalt. Ifølge flertallet var tiden nu inde til at slette den gamle Kongeågrænse og ligestille alle borgere i landet på det skolemæssige område: børnene kunne gå gratis i den dansksprogede folkeskole, eller de kunne gå i friskole, dvs. privatskole, med statstilskud. Mest problematisk var, at mindretallets skoler ikke kunne opnå eksamensret.

Rigsdagen vedtog samtidig, 12. juli 1946, en ny lov om friskoler og hjemmeundervisning. Den indeholdt en betydelig forhøjelse af statens tilskud, herefter normalt 2/3 af det beløb, som en elev i folkeskolen kostede. Frisind, men ingen »særrettigheder« – det var synspunktet i det politiske flertal.

Rigsdagens mindretal ønskede derimod at vende tilbage til 1920-ordningen. Tyskerne i Nordslesvig skulle igen have ret til tysksproget undervisning inden for rammerne af den gratis folkeskole. Den adgørende fejl var ifølge denne opfattelse begået, da rigsdagen i 1939 havde godkendt en særlig skolekonsulent for de tysksprogede skoler. Det kunne ikke betragtes som en »særrettighed« at blive undervist på sit modersmål, – en folkeskole burde være rummelig nok til at kunne tilbyde også et tysktalende mindretal en undervisning på tysk.

Der blev i debatten talt meget om det tyske mindretals udnyttelse af den tyske besættelse af Danmark og om dets fremtidige troværdighed. Men der blev ikke rejst alvorlig tvivl om mindretallets ret til at eksistere og til at bruge sit tyske sprog. Grundtvig havde ikke talt forgæves om modersmålet, der »kan vække et folk af dvale« (1837). Rigsdagens restriktive holdning gjaldt den kommunale danske folkeskoles støtte til mindretallet. Rigsdagen udtrykte en tvivl om, at mindretallet repræsenterede en folkelig kultur, men ønskede ikke at hindre dens udfoldelse gennem privatskoler. Forældreret og mindretalsret skulle fortsat prioriteres højt i dansk skolepolitik.

### **Mindretalsret – et stykke kulturpolitik**

Inden vi forsøger at drage flere konklusioner på konflikten om friheds-princippet i 1945/46, skal det tilføjes, at de særlige restriktioner for de tyske privatskoler bortfaldt i 1952 og 1955. Derimod blev der igen indført tysksprogede afdelinger af den danske folkeskole. Antallet af elever i det tyske mindretals skoler faldt drastisk. I 1945 (før kapitulationen) gik der ca 4000 elever, i 1960 var antallet ca. 1300 fordelt på 30 privatskoler.

Den samtidige udvikling i det danske mindretal syd for den dansk-tyske grænse forløb modsat. Ved krigens afslutning eksisterede her ni danske skoler med 437 elever – et overraskende stort tal efter 12 års undertrykkelse. I efterkrigstiden oplevede det danske mindretal en meget stor tilslutning – en udvikling, der utvivlsomt havde både ideelle og materielle motiver og årsager. I løbet af få år kulminerede det danske

elevtal med godt 14000 elever. I 1960 lå det på ca. 5000 elever i 85 skoler. Også syd for grænsen blev mindretallets skoler private med statstilskud, ikke en del af det offentlige skolevæsen.

Indtil 1955 var forholdet mellem mindretal og værtsland præget af mistro på begge sider af grænsen. En række dansk-tyske forhandlinger på højeste plan (foranlediget bl.a. af ønsket om Vesttysklands optagelse i NATO) resulterede nævnte år i udsendelsen af to parallelle erklæringer fra Bonn og København om de respektive mindretals forhold. Her blev givet en garanti for mindretallets frihed til kulturelt liv i kontakt med moderlandene.

Det er fristende at tillægge disse erklæringer betydning som et vendepunkt, men det er næppe historisk holdbart. Kun langsomt blev mistroen mindre. Men det er rigtigt, at der i dag ikke er store dansk-tyske konfrontationer i grænselandet. Det fælles medlemskab af NATO og af EU har selv sagt spillet en rolle i denne udvikling. Den vigtigste forklaring findes dog nok i det danske skole- og uddannelsessystem: den unge generation inden for det tyske mindretal har – i lighed med de jævnaldrende danske – i stort tal ønsket videregående uddannelser med henblik på et fremtidigt virke i Danmark, og de er derfor søgt til læreanstalterne i København og Århus, fra sidst i 1960'erne også til Odense. Herved blev perspektivet større, undertiden europæisk, og synet på dansk demokratisk livsstil mere nuanceret. En frugtbar vekselvirkning i grænselandet kom omsider i gang.

### **Skolepolitiske erfaringer – et potentiale**

Kulturpolitikken (kirke, skole, foreningsliv) har i et langt forløb været en brik i et politisk-økonomisk spil, – men en vigtig brik. Den har repræsenteret forestillinger om sprog, identitet, accept eller undertrykkelse af forskelle mellem de nationale befolkningsgrupper. Kan der drages nogen lære ud af dette forløb?

Følgende iagttagelser er iøjnefaldende:

1. Skolerne er blevet betragtet som en vigtig faktor: de var ikke blot et politisk produkt, men også producenter af politiske holdninger.
2. Forældre-retten har mobiliseret hjemmenes engagement i børnenes skolegang.
3. En liberal privatskole-ordning har udtrykt flertallets gode vilje, men har ikke bidraget afgørende til en politisk afspænding. I nazi-perioden blev mindretallets private skoler til enklaver, der isolerede og indoktrinerede børnene.
4. Øjensynlig blev de mere doktrinære modsætninger først opgivet, da en ny generation fik brug for videregående uddannelser og et større perspektiv.

Denne udvikling har i Sønderjylland taget lang tid, adskillige generationer. En afspænding har øjensynlig været betinget af en oplyst befolkning, der kunne acceptere principperne i et folkestyre. Og så er vi tilbage ved diskussionen i 1945/46, hvor netop folkestyre var et nøglebegreb. Askovadressen var principiel i sin tillid til folkestyrets »åndelige frihed«, modadressen rejste tvivl ud fra de historiske erfaringer.

Privatskole-løsningen var acceptabel, fordi den imødekom mindretallets ønske om forældre-ret og kulturel udfoldelse. Den skabte ganske vist en risiko for isolation, men også mulighed for samspil på folkestyrets grund.

Når resultatet lidt efter lidt blev fornuftigt og frugtbart, skyldes det øjensynligt primært et generelt højt oplysningsniveau og et stærkt stigende uddannelsesbehov i det danske samfund.

Det kan blive en skolepolitisk opgave i andre regioner at udnytte disse dansk-tyske erfaringer som et lærestykke.

### Summary

This article outlines the school-policy of the Danish state to the German minority in Sønderjylland (the southern part of Jutland) since 1920. Especially it investigates the principles of freedom in the planning of a school-policy in this field in 1945/46 after the defeat of the nazi-regime in Germany.

In his conclusion the author underlines

- that schools over a long period of this conflict have been considered as not only products of a policy, but also as producers of political attitudes;
- that parents' rights have been an important factor in this development and have mobilised the homes in an interest for schooling of their children;
- that the private-school-policy has expressed a tolerant attitude to the wishes of the minority; it was, however, not successful during the nazi-period, when private schools in many cases were isolated entities, indoctrinating political ideas and narrowing the minds of the children;
- that the frustrating confrontations did not come to an end, until a new generation needed a higher education and a wider – democratic – perspective and got it, normally at Danish universities.

A high level of enlightenment and a need for a higher education have obviously been the premises for a reasonable solution of the national conflict on culture and politics. Perhaps this experience can be a useful instrument in solving national conflicts in other parts of the world.

### Litteratur:

H. Becker-Christensen: Det tyske mindretal i Nordslesvig 1920-1932. 1-2, 1990.

Henrik Fangel: Sønderjyds Skoleforening gennem 50 år 1942-1992, 1992.

Holger Kjær: Dansk skolepolitik og mindretalsret, 1979.

Nicolai Svendsen: Sønderjysk Skæbne. 1-3, 1953-1968.

Sven Tägil: Deutschland und die deutsche Minderheit in Nordschleswig. Eine Studie zur deutschen Grenzpolitik 1933-1939. Stockholm 1970 (Scandinavian University Books).